

Rijksoverheid

2^e ronde verkenningsdialogen Nederland na Corona

Kleinschalige gesprekken met enkele groepen die extra geraakt zijn door corona (- maatregelen)

Knelverhalen

Wat kwam er in de knel?

24 x geluk en ontspanning: het gebrek aan contact met familie, vrienden en lotgenoten zorgt voor eenzaamheid, sleur en gebrek aan perspectief.

13 x samen leven: meer en zwaardere isolatie, weinig begrip en hulp van de omgeving

12 x gezondheid: mentale klachten zoals angst, depressie en stress door de maatregelen.

8 x wonen, werken & onderwijs: gebrek aan motivatie en leerplezier door online en onderwijs.

Natuur en milieu komt niet terug in de knelverhalen.

Organisatieadviseur, auto-immuunziekte ogen

“Hokjesdenken: waar een klein land groot in kan zijn.”

Kiemverhalen

Wat is er ontkiemd?

15 x Samen leven: naar elkaar omkijken en beeldbellen helpt om meer mensen te betrekken.

7 x geluk en ontspanning: de kleine dingen in het leven meer gaan waarderen.

3 x natuur & milieu: wandelen en meer waardering en respect voor de natuur.

4 x wonen, werken & onderwijs: thuiswerken en online onderwijs brengen ook voordelen met zich mee.

Gezondheid komt niet terug in de kiemverhalen.

In gesprek

Wie hebben we gesproken?

8 groepen in verschillende gespreksvormen (passend bij die doelgroep):

- Kinderen (4)
- Jongeren (7)
- Ouderen in een verpleeghuis (9)
- Mensen in armoede (4)
- Daklozen (7)
- Mensen met een (gezinslid met) een beperking (11)
- Arbeidsmigranten (3)
- Ouderen uit de moslimgemeenschap met laag inkomen (4)

De toekomst?

Herstellen, behouden, uitbouwen: focus voor de toekomst?

13 x Wonen werken en onderwijs: versterken van kansen op goed onderwijs en welvaart

12 x Samen leven: omzien naar elkaar en verbroedering

.....dit onderzoeken we verder in de vervolgdialogen!

Nederland na Corona: kleinschalige verkenningsdialogen

2-10

Context: Vanuit het besef dat COVID-19 de samenleving in zijn greep heeft, maar dat er met de vaccins ook uitzicht is op een volgende fase dienen zich toekomstvragen aan. Wat is er tijdens corona in de knel gekomen dat we met elkaar wensen te herstellen? En welke kansen voor vernieuwing hebben de afgelopen maanden ook het licht gezien, die we juist groter zouden willen maken? Deze vragen staan centraal in het project ‘perspectief en dialoog’ van het interdisciplinaire **team Nederland na de crisis**, dat een onderdeel is van het programma-DG **Samenleving en COVID-19**. In dit breed opgezette project worden activerende dialogen tussen burgers, middenveld, wetenschappers en overheid georganiseerd om ideeën te ontwikkelen voor herstel en vernieuwing. Dialogen die inspireren en motiveren, krachten bundelen, en nieuwe initiatieven stimuleren. De thema's en ideeën die naar voren komen vormen bovendien input voor een landelijke herstel- en vernieuwingsagenda.

Verkenningdialogen met mensen die extra geraakt werden

In de maanden februari, maart en juni zijn er voor het dialoogproject verkenningdialogen uitgevoerd met groepen die moeilijk bereikbaar zijn en die extra geraakt zijn door corona en/of de maatregelen die vanwege corona genomen zijn. Deze dialogen hadden naast verbinden en inspireren (doordat mensen hun verhaal delen) ook als focus om op te sporen wat belangrijke thema's zijn voor burgers als het gaat om de periode na corona, in aanvulling op de algemene verkenningdialogen. De output van deze verkennende gesprekken dient mede als kapstok voor het inrichten van de themadialogen. In die dialogen ligt het accent op ideeën over hoe herstel en vernieuwing precies kan plaatsvinden. Dit rapport doet verslag van de verkenningdialogen voor bijzondere doelgroepen. Het is de tweede in een reeks.

Respondenten

De bedoeling was om live bijeenkomsten te organiseren met 6-8 deelnemers. Door de omstandigheden moesten we omschakelen naar online, wat soms een extra drempel opwierp. In een reeks kleinschalige dialogen spraken we in totaal met 47 deelnemers. Daarnaast spraken we tijdens twee locatiebezoeken in Rotterdam Zuid enkele arbeidsmigranten en ouderen uit de moslimgemeenschap in Rotterdam Zuid die een laag inkomen hebben.

Van de deelnemers zijn geen of weinig demografische gegevens verzameld. Dat komt omdat ze zich niet hebben ingeschreven voor een dialoog, maar omdat wij hen hebben benaderd en online gesproken (zoals de jongeren) of omdat wij begeleiders geïnstrueerd hebben hoe ze de dialoog moesten uitvoeren (zoals de senioren). We hebben deze begeleiders soms ook nog geïnterviewd, zoals personeel van de daklozenfaciliteit en een projectleider bij de armoedestichting. Een overzicht van de respondenten per dialoog (en wat we van hen weten):

Dialogoog	Aantal	Leeftijd
Jongeren (wel en niet schoolgaand)	7	17-29
Kinderen (mavo/havo/vwo)	4	12-17
Ouderen (somatisch, wonend in verpleeghuis)	14	80-95
Daklozen	4	30-50
Personeel daklozen organisatie	3	..
Mensen in armoede	3	..
Personeel armoede organisatie	1	..

Nederland na Corona: kleinschalige verkenningdialogen

3-10

Dialogo	Aantal	Leeftijd
Ouderen moslimgemeenschap met laag inkomen	4	
Medewerker stichting die ouderen in de moslimgemeenschap ondersteunt	1	
Arbeidsmigranten	2	..
Coördinator gemeente	1	
Mensen met een (gezinlid met) een beperking of chronische ziekte	11	25-55

1. Wat kwam er in de knel?

De eerste vraag in de dialogen was wat er volgens de deelnemers in de knel was gekomen tijdens corona. Hierop kregen we uiteenlopende antwoorden.

We hoorden 24 knelverhalen op het gebied van **'geluk en ontspanning'**. Daarbij sprongen de volgende thema's eruit:

- **De effecten van de maatregelen op de bewegingsvrijheid:** met name jongeren geven aan dat zij zich opgesloten voelen omdat hun hele leven zich in één kleine kamer afspeelt. Daklozen noemen specifiek dat zij zich opgesloten voelen door de avondklok. Ouderen uit de moslimgemeenschap noemen de avondklok ook als problematisch omdat mensen uit hun omgeving vaak met grote gezinnen in kleine huizen wonen.
- **Elke dag is hetzelfde:** specifiek wordt daarbij genoemd dat er een 'sleur zonder einde' ontstaat omdat elke dag hetzelfde is en er weinig perspectief is voor de toekomst. Dit zorgt voor verveling, rusteloosheid en vermoeidheid.

- **Gemis aan sociale contacten:** men mist het contact met familie en vrienden en de mogelijkheid om spontaan op bezoek te gaan. Juist bij mensen waarbij er veel speelt in hun leven zijn deze contacten éxtra belangrijk en wordt het wegvallen van de – vaak weinige – contacten als zwaar ervaren.
- **Eenzaamheid:** dit wordt door alle groepen genoemd als gevolg van de maatregelen, of het nou een student is alleen op een kamer of een oudere in een verpleeghuis. Het wegvallen van activiteiten –zoals een inloopspreekuur voor mensen in armoede, het buurthuis in de wijk waar veel moslimouderen dagelijks naartoe gingen of een gezamenlijke maaltijd voor daklozen– draagt bij aan dit gevoel van eenzaamheid.
- **Betekenisvolle momenten delen:** door de maatregelen worden vieringen en bijzondere momenten, zoals bruiloften, eindexamenfeesten of begrafenissen uitgesteld of aangepast. Het niet samen kunnen markeren en delen van deze momenten doet veel mensen verdriet. Vooral het geen afscheid kunnen nemen van dierbaren wordt vaak genoemd.

'De enige wie ik mis tijdens de harde lockdown was mijn moeder. Ze is al zo aan het aftakelen. En ze is voor mij en mijn dochter echt een steun en toeverlaat. De grapjes dat ik niet echt mooi de haren van mijn dochter kan doen. Het gegniffel van mijn dochter als mijn moeder (haar oma) dat zegt. En het fijne moment dat ze mijn dochters haren kamt en mooi maakt, dat zijn van die kleine momenten die zoveel betekenen. Dat miste ik.' (alleenstaande vader).

'Ik ging naar de moskee en dan mocht je daar alleen maar bidden. Eerst desinfecteren, je tapijt neerleggen op de grond waar tape ligt, op 1,5 meter. Bidden mocht wel, maar blijven niet. Dat heb ik gemist. Praten met mijn vrienden' (oudere uit moslimgemeenschap)

'De regels van de opvang die er zijn worden meer beperkend door de avondklok, je kunt niet zomaar naar buiten of een rondje gaan lopen 's avonds. Ik ben zelf een ochtendmens en hou een ritme aan, maar veel daklozen zijn juist 's avonds actief en die voelen zich nu opgesloten.' (dakloze)

Nederland na Corona: kleinschalige verkenningdialogen

4-10

'Alles wat je nu doet: werken, studeren, eten of slapen: het is allemaal binnen dezelfde vierkante meters. Ik kan ook niet echt meer slapen. Ik werd vannacht om half 4 gewoon klaarwakker. Ja, wat ga je dan doen. Heel lang kijken of je niet op je mobiel kan kijken. En dan ga je toch kijken. Ik wil niet zielig zijn, maar voor mij is dat waar ik op uit kom.' (student)

'De avondklok is heel moeilijk. Mensen hebben klein huis, met veel kinderen in 1 kamer. De kinderen gaan vechten, veel problemen.' (oudere uit moslimgemeenschap)

'Ik ben tijdens de eerste corona golf in mijn eentje hiernaartoe verhuisd, kwam in een lege kamer terecht doordat mijn eigen spullen nog niet verhuisd mochten worden. Mijn naasten mochten het verpleeghuis niet in. Ik voelde mij als een pakket dat afgeleverd werd, alles was onbekend. Het heeft 3 maanden geduurd voordat ik mijn spullen kreeg.' (oudere)

Een tweede thema waar veel over gepraat werd was **'samen leven'**. We hoorden 13 knelverhalen. De groepen die we tijdens deze dialogen hebben gesproken, worden vaak harder geraakt op dit thema dan andere groepen. Ouderen in het verpleeghuis raken vaak geïsoleerd van de buitenwereld doordat men geen bezoek mocht ontvangen en sociale activiteiten gecancelld werden. Kinderen en jongeren brengen veel tijd door in hun (slaap)kamers en snakken naar live contact met anderen. Voor daklozen kon weinig georganiseerd worden vanwege de maatregelen en was het voor de daklozenfaciliteit zelfs hard werken om iedereen veilig onderdak te geven.

Mensen die met inclusievraagstukken worstelen, ondervonden vaak weinig hulp, begrip en meedenken van hun omgeving. Omdat mensen armoede vaak niet adverteren, staan weinig mensen in de omgeving klaar om bijvoorbeeld boodschappen te doen. Mensen met een ziekte (zoals spier- en auto-immuunziekten) leefden voor corona hun eigen leven, maar werden door corona juist teruggeworpen in een afhankelijk bestaan. En gezinnen waar iemand een aandoening of ziekte heeft gingen vaak allemaal in isolatie en voor veel langere periodes. Een ander opvallend subthema

binnen 'samen leven' bij groepen met (een gezinslid met) een beperking is dat veel opmerkingen over 'communiceren' gaan: blinde mensen moeten wennen aan de stiltes van de avondklok en doven hadden last van de mondkapjes die de expressie weghalen en liplezen bemoeilijken.

'En iedereen ook op het nieuws hadden ze het allemaal over dat iedereen elkaar zo helpt in de buurt met boodschappen etc. in coronatijd. Ik heb daar in mijn buurt of straat niks van gemerkt. Ik heb geen een keer contact gehad met iemand. Dat vond ik wel raar terwijl overal gezegd werd dat iedereen zo goed naar elkaar omkeek. Daar heb ik niks van gemerkt.' (vrijwilliger, leeft in armoede)

'Toen er tussen de twee lockdowns weer meer dingen mochten, werd het verschil tussen de 'gezonde mensen' en de mensen met een beperking nog duidelijker zichtbaar omdat de mensen met een beperking thuis moesten blijven. Het maakt pijnlijk duidelijk wie straks weer van de vrijheid kan genieten en wie niet. De grote groep wordt bediend en de kloof wordt weer verder vergroot.' (publieksvoorlichter, autisme)

'Bij alle corona maatregelen moet je in een hokje passen, maar ik pas in geen enkel hokje en dit gaf mij het gevoel dat ik er alleen voor stond. Zo wordt er bijvoorbeeld constant onderscheid gemaakt tussen mensen die ziek zijn en mensen die werken. Ik word neergezet als zielige Nederlander waarvoor gezorgd moet worden terwijl ik ook als zelfstandig ondernemer werk. Dit heeft mij emotioneel ontzettend geraakt. Ik heb geprobeerd mij voor alles af te sluiten omdat dit voor mij de enige oplossing was om met de huidige situatie om te kunnen gaan. Ik zou graag willen bijdrage aan het behoud van online werken na de corona crisis zodat het goed en digitaal toegankelijk is voor iedereen in de samenleving.' (organisatieadviseur, auto-immuunziekte ogen)

Er werden 12 knelverhalen gedeeld rond het thema gezondheid waarbij de nadruk ligt op de mentale gezondheid: stress, angst, depressie en suïcidale gedachten. Hierbij valt op dat men vooral verhalen deelt over mensen in de eigen directe omgeving bij wie zij deze klachten zien ontstaan als gevolg van de corona maatregelen. Daarnaast werd ook de impact op de fysieke gezondheid genoemd door uitgestelde zorg of het minder kunnen bewegen. Ouderen uit de moslimgemeenschap die we

Nederland na Corona: kleinschalige verkenningdialogen

5-10

spraken benoemden hun angst: veel van hen zijn bang voor corona en durfden hun huis niet uit. Daardoor ontstond er eenzaamheid onder deze groep ouderen. Er waren ook zorgen over met name jongeren in de moslimgemeenschap die niet in corona geloven.

'Waar ik boos om word, is dat in het nieuws en in de volksmond iedereen nu medelijden heeft en de aandacht ligt op de mentale klachten van jongeren. Maar we moeten niet maar 1 doelgroep de hele tijd centraal stellen. Eerst de ouderen, toen de jongeren. Wat denk je van alle doelgroepen in kwetsbare posities die naar mijn mening overgeslagen worden. Of het allergenste: mensen die alleenstaand zijn, geen familie of weinig vrienden hebben. En geen partner. Ik ken mensen en die zijn zo eenzaam en depressief. Het leven hoeft voor hen niet meer.' (vrouw, leeft in armoede)

'Ik woon met mijn vrouw. Ik heb diabetes. Ik ben tijdens corona 1 jaar niet op straat geweest. Ik ben niet bang. Mijn vrouw is ziek. Wat moeilijk was, is de eenzaamheid, en de boodschappen. Nu kan dat wel weer. De supermarkt is dichtbij.' (oudere met een moslimachtergrond)

'Ik was gewend iedere dag met de trappen naar boven en beneden te gaan om mijn dagelijkse beweging te hebben en ging daarna buiten om te lopen voor mijn ontspanning. Ik kon opeens niet meer naar buiten.' (oudere in verpleeghuis)

'We hebben het de hele tijd over prestaties, maar niet hoe je je voelt. Ik denk dat we op een gegeven moment een generatie hebben die op prestaties super goed scoren, maar op mentaal niveau minder.' (student)

Op het gebied van **wonen, werken en onderwijs** (8 knelverhalen) wordt het onlineonderwijs veel genoemd. Jongeren en studenten vertellen hoe lastig zij het vinden om gemotiveerd te blijven en dat school of studie daarnaast minder leuk worden door het onlineonderwijs. Arbeidsmigranten en ouderen uit de moslimgemeenschap vertelden dat zij het moeilijk vonden om hun (klein) kinderen thuis onderwijs te geven.

Daarnaast gingen verschillende verhalen over het verlies van werk door de maatregelen. Voor arbeidsmigranten in Nederland is dit hét grootste knelpunt. Veel arbeidsmigranten werken in fabrieken en distributiecentra en zijn tijdens de Coronacrisis hun werk kwijtgeraakt of moesten met minder mensen meer werk verzetten. De groep arbeidsmigranten lijkt dubbelhard te zijn geraakt doordat ze met verlies van werk ook vaak hun huisvesting zijn kwijtgeraakt. Mensen moesten vaak een beroep doen op vrienden of familie om bij in te trekken, waardoor onwenselijke woonsituaties zijn ontstaan. Ook in de gesprekken met ouderen uit de moslimgemeenschap kwam verlies van werk veel terug.

Voor veel arbeidsmigranten is het belangrijk om naar hun thuisland af te kunnen reizen om gezins- en familieleden te bezoeken zoals bij het overlijden of geboorte van een familielid. Maar ook voor het regelen van papieren is het kunnen reizen naar hun thuisland belangrijk.

Een laatste aspect dat we terug hoorden is dat door corona hulpinstanties en organisaties (variëren van ambassades tot buurthuizen en loketten) vaak niet of slecht bereikbaar waren voor mensen die dit juist hard nodig hadden. Zoals het verhaal van een Bulgaarse vrouw die te veel huur betaalt waardoor ze geen recht heeft op huurtoeslag. De hulpinstanties die er in Nederland zijn om bij dergelijke vragen en problemen te helpen waren door Corona overbelast waardoor bijvoorbeeld arbeidsmigranten niet adequaat ondersteund konden worden.

'Afwisseling en ritme is weg door corona. Ik vind het lastig dat ik de hele tijd op mijn kamer zit. Als je even pauze wilt, zit je ook op je kamer. Het voelt alsof je veel langer bezig bent met school. Je ritme kwijt bent. Ik ga gek genoeg ook minder snel naar buiten. Ik vond school vroeger leuker, dat wordt echt minder.' (meisje, 13 jaar)

'Het was voor mij moeilijk om mijn zoon te helpen omdat mijn Nederlands niet goed is en ik de online lessen niet goed kon vertalen voor mijn zoon. Mijn zoon werd ook agressief en vond het vervelend dat hij niet kon spelen en naar buiten kon.' (Poolse arbeidsmigrant)

Rijksoverheid

Nederland na Corona: kleinschalige verkenningdialogen

6-10

'Ik mis de fysieke les. Met klasgenoten zijn. Als je weet dat je half 9 les hebt, dan zet je je wekker om 10 voor half 9. En dan lig je misschien met 1 oog dicht en 1 oog open je les te volgen. Dat is anders dan als je op school bent, met je klasgenoten en je docent die je goed kent.' (Student MBO)

'Wat ik moeilijk vind, is dat alles met de telefoon moet. Bijvoorbeeld de huisarts. Nu moet je bellen en wachten. Het is lastig te begrijpen aan de telefoon. Normaal ging ik langs.' (veger stadsbeheer)

2. Wat is er ontkiemd?

De tweede vraag in de dialoog ging over wat mensen hebben zien ontstaan tijdens corona dat ze waarderen en wel vast zouden willen houden richting de toekomst.

Ook hier komt het thema **'samen leven'** weer terug, maar dan in positieve zin. Mensen deelden 15 kiemverhalen in deze categorie. Hier benoemen kinderen en jongeren de momenten dat leerlingen naar elkaar om kijken en er voor elkaar zijn. Onder daklozen en mensen in armoede worden momenten genoemd dat mensen in hun omgeving een extra stapje zetten: het restaurant dat eten uitdeelt, voetbalclubs en gemeentes die extra acties op touw zetten. Ouderen uit de moslimgemeenschap noemen de toegenomen behulpzaamheid onderling in hun wijk. De korte lijntjes en snelle acties vinden verschillende mensen bijzonder en goed om vast te houden. Ook het beeldbellen heeft voor bijvoorbeeld ouderen, maar ook voor mensen met een beperking gezorgd dat communicatie nu ineens sneller en beter gaat. Het verhoogde de betrokkenheid en inclusiviteit van groepen die anders meer moeite hebben om in contact te komen. Het ontwikkelen en toepassen van digitale middelen om mensen te betrekken moet Nederland volgens de

gespreksdeelnemers vasthouden en versterken. Opvallend is dat sommige groepen hebben nagenoeg geen kiemervaringen, zoals de ouderen uit de moslimgemeenschap en arbeidsmigranten.

'Ik merk dat er kortere lijntjes zijn. Voorheen werden we nooit serieus genomen als sekswerkers, en nu worden we zelfs door de wethouder uitgenodigd voor een gesprek. Er is echt meer aandacht en dat is positief.' (dakloze vrouw)

'Een Afghaans restaurant belde me op dat we mensen in armoede weer diners cadeau mochten doen. En dat geldt ook voor andere horecaondernemers. Ze zeggen bijvoorbeeld: stuur maar twee mensen per week voor een afhaalmaaltijd naar ons. Dat is zo bijzonder de horeca heeft het al zo zwaar.' (projectmedewerker armoede stichting)

We hoorden 7 kiemverhalen op het gebied van **'geluk en ontspanning'**. Mensen zijn noodgedwongen de 'kleine dingen gaan waarderen': een wandeling maken, een ontmoeting met een bekende, naar de markt gaan. Ook is er meer tijd en ruimte om vaker de natuur in te gaan, creatief te zijn of tijd door te brengen met het eigen gezin. Overigens valt op dat vooral jongeren kiemverhalen noemden op dit thema. Mensen van andere leeftijden noemden de gedachte dat 'iedereen in hetzelfde schuitje zit' als troostrijk.

'Dingen die eerst normaal waren (zoals naar de markt) nu ineens bijzonder worden doordat we het lang niet konden. Afspreken met mijn vrienden, naar de stad. Dat ga ik wel bijzonder vinden denk ik. Het waarderen van dingen die ons eerst niet zo opvielen.' (jongen, 15 jaar)

'Ik vind wandelen ook altijd wel leuk. Dat doe ik wel altijd met een muziekje op. Ik heb ook het idee dat ik iets meer de tijd heb gehad om creatiever te zijn, dit jaar. Hoewel ik dat altijd al wel had, maar niet echt nam.' (student)

Nederland na Corona: kleinschalige verkenningdialogen

7-10

De categorie 'geluk en ontspanning' overlapt deels met die van 'natuur en milieu' (4 kiemverhalen). Met name wandelen en tijd doorbrengen in de natuur komen terug als manieren om te ontspannen die ook voor een herwaardering van de natuur hebben gezorgd. Het thema natuur en milieu kwam overigens in geen enkel knelverhaal terug.

'De natuur, ik ben dat wel meer gaan waarderen. Je zit alsmat thuis. Ben meer aan het snapchatten, instagrammen en tiktokken, en dan is de natuur gewoon wel nice.' (jongere, tussenjaar)

'Beseffen van hoe belangrijk natuur is. Wij horen ook bij natuur. We mogen meer respect voor de natuur, in plaats van onszelf daar wat boven verheffen. Natuur is van belang voor de lange termijn.' (meisje, 13 jaar)

Op het gebied van **wonen, werken en onderwijs** hoorden we 4 kiemverhalen. Die gingen onder andere over de voordelen van thuiswerken en online onderwijs, zoals minder verkeer op de weg – wat ook voor minder prikkels zorgde. Het thuiswerken zorgt er ook voor dat mensen verder weg van studie of werk kunnen wonen, wat helpt om een geschikte woonruimte te vinden. Tot slot werd ook gedeeld dat corona een manier is om geld te besparen.

'Door corona was er minder verkeer en mensen op straat en dat vind ik heel fijn. Hierdoor krijg ik minder prikkels en ik merk ook dat het hierdoor rustiger is in mijn hoofd. Dat is wel iets positiefs geweest aan Corona, een prikkelarme maatschappij.' (vrouw, leeft in armoede)

'Ik merkte dat mijn dochter geen nieuwe schoenen nodig had omdat die bijna niet versleten waren omdat we door corona natuurlijk veel binnen moesten blijven. We konden er niet op uit, carnaval ging niet door en daardoor kon ik heel veel besparen. Toen ik dat door had heb ik dat aangegrepen. Ik realiseerde me dat ik kon gaan sparen in coronatijd. Daardoor kon ik een nieuwe bank kopen omdat de oude echt versleten was. Dat was wel een geluk.' (alleenstaande vader)

Het thema 'gezondheid' kwam niet terug in de kiemverhalen.

3. Herstellen, behouden, uitbouwen...: wat zijn de ideeën voor de toekomst?

Als laatste vraag in de dialogen nodigden we mensen uit om – alle verhalen van de anderen gehoord hebbende – na te denken over wat hen het meeste raakt en wat ze van belang vinden voor de toekomst na corona. Wat verdient herstel? En welke kiemen vinden ze het meest aantrekkelijk om te behouden of door te ontwikkelen? Overigens zijn we niet bij alle groepen bij dit deel van het gesprek aanbeland dus de cijfers vertekenen hier.

In deze ronde springen de volgende thema's eruit:

- **Wonen, werken en onderwijs:** Hier kwamen 15 verhalen over op tafel. Het is begrijpelijk dat voor deze groepen corona vaak ingrijpt op welvaart in brede zin en het kunnen participeren in werk en onderwijs. Veel van de toekomst ideeën zijn pleidooien voor extra aandacht en maatregelen om deze groepen extra te helpen. Vaak zeggen mensen in de groepen dit over en weer over elkaar: ouderen hebben het over de toekomst van jongeren en jongeren benoemen dat ouderen extra aandacht nodig hebben. Een basaal punt als een uitkering krijgen bij verlies van werk, kwam ook op tafel. Vooral voor arbeidsmigranten en ouderen in de moslimgemeenschap met een lager inkomen noemden dit, niet zozeer voor zichzelf als wel als een thema wat herstel verdient voor hun gemeenschap.

'Ik vind dat we echt meer moeten doen voor jongeren. Dat is onze toekomst. Dit heeft ook weer te maken met de bestrijding tegen ongelijkheid. Ik zou willen dat iedereen kan studeren zonder een schuld op te bouwen. Ik wil dat mijn dochter met een slechtere sociaal economische status alles kan verwezenlijken. Dat geen enkele student naar zijn/haar studie met een schuld zit die hem/haar eindeloos achtervolgt.' (iemand in armoede)

Nederland na Corona: kleinschalige verkenningdialogen

8-10

'Als land moeten we waken voor armoede gezien een hoop mensen het financieel zwaar hebben gehad het afgelopen jaar'. (oudere)

'Creëer steunpunten waar arbeidsmigranten in hun eigen taal geholpen kunnen worden met het regelen van dit soort zaken (huurzaken, belastingdienst zaken). Taal is een grote drempel en het maakt dat arbeidsmigranten minder goed om hulp durven te vragen. Iets wat normaal gesproken echt hard nodig is, dat ze dit wel doen, en nu nóg meer'. (coördinator voor arbeidsmigranten, werkzaam bij een gemeente)

- **Samen leven:** dit thema springt er ook flink uit bij de wensen voor de toekomst (12 keer genoemd). Waarschijnlijk mede doordat mensen de verhalen van andere mensen horen en naar het geheel luisteren komt de saamhorigheid heel sterk naar voren in de wensen voor de toekomst. Saamhorigheid en verbinding wordt zowel beleefd als iets dat herstel verdient (omdat er verschillen zijn ontstaan en spanningen), als iets waar een kans ligt (omdat er verbinding is versterkt). Het open houden van buurthuizen en welzijnsorganisaties wordt genoemd als belangrijk punt om in de toekomst voor ogen te houden voor ouderen uit de moslimgemeenschap.

'Als we vriendelijker zouden zijn en naar elkaar om zouden kijken (elkaar echt zouden helpen in ook moeilijkere tijden) zouden we een vrolijker land worden.' (iemand in armoede)

'Buurthuizen moeten open blijven, om er even uit te zijn, even naar buiten. Maar ook voor hulp. Soms moeten mensen papieren invullen, bijvoorbeeld vanwege schulden. Maar de mensen kunnen nergens heen. Wie gaat de mensen helpen om die brieven te lezen of te schrijven?' (buurtvader)

'Ik denk dat we moeten kijken eigenlijk naar de eerste twee maanden van corona, waar wij broederschap centraal hadden. Waar we boodschappen voor elkaar gingen doen, waar je een goede buur of een verre

vriend kon zijn. Nu polariseert corona heel erg: de verschillen tussen mensen en groepen worden nu zo benadrukt. We krijgen van die verhitte debatten. We moeten eigenlijk leren van die eerste maanden, en dat gevoel terugwinnen. Om in die zin een samenleving te creëren waarin we veel meer op onze overeenkomsten focussen en juist niet op onze verschillen.' (student)

- **Geluk en ontspanning:** hier gingen iets minder van de verhalen over (4 keer genoemd). De wens voor vrijheid en autonomie wordt hier herhaald. Opvallend is hier dat het bij de ouderen een paar keer gaat over de berichtgeving die te negatief is, volgens hen. Juist als je sociale leven kleiner wordt, komen krantenberichten met negatief nieuws harder binnen. In veel van de dialogen kwam de rol van de media voorbij.

'De hele omgeving zoals radio, TV en kranten staan vol met negatief nieuws of nieuws rondom Corona wat ik niet goed vind. Het is moeilijk om iets positiefs te vinden.' (oudere)

- **Gezondheid:** hier gingen ook minder van de verhalen over (4 keer genoemd). Voor bijvoorbeeld de groep arbeidsmigranten is gezondheid nauwelijks een thema. Voorlichting over het virus en mogelijke gevolgen zou, volgens een coördinator bij een gemeente die óver arbeidsmigranten vertelt, nuttig zijn. Mensen in armoede en daklozen benadrukken het belang van ritme en gezond leven. De corona periode leerde hen hoe belangrijk gezondheid is.

'Ik hou een standaardritme aan dat ik ook doe als ik een huis zou hebben: 's morgens vroeg opstaan, ontbijt, lunch en avondeten, die structuur moet je wel aanhouden anders is de weg terug alleen maar moeilijker voor jezelf. Ik voel me gezonder dan ooit.' (dakloze)

- **Natuur en milieu:** Hier benadrukten 2 mensen het belang van het zorgvuldig omgaan met de natuur.

Nederland na Corona: kleinschalige verkenningdialogen

9-10

4. Procesobservaties

Wat opvalt als het gaat om de gesprekken is dat mensen graag vertellen, het fijn vinden dat ze hun verhaal kwijt kunnen en dat ze ook goed naar elkaar luisteren. Er ontstaan weinig discussies, terwijl mensen soms best van mening verschillen over bijvoorbeeld het coronabeleid. Men waardeert het samenkomen erg en daarin vooral het delen van het eigen verhaal.

'Het schip/schuitje idee vind ik wel een mooie, zowel het zinkende schip als het we zitten allemaal in hetzelfde schuitje, ik hoop ook dat we meer echt samen komen en blijven komen (mentaal maar uiteindelijk ook fysiek) ook hierna, we blijven kuddedieren en ik denk dat dat ons ook wel sterker maakt. (student)

Het valt ons begeleiders op dat de verhalen die we horen vaak onder het oppervlak zitten. Mensen die noodgedwongen geïsoleerder leven (zoals mensen met een beperking) of in stilte met hun vraagstuk worstelen (zoals mensen in armoede) hebben het tijdens een corona crisis extra zwaar, passen vaak niet in het 'hokje' van de maatregelen en hun verhalen sneeuwen onder bij het andere nieuws. En als ze wel genoemd worden (zoals aandacht voor kinderen en jongeren) dan merken deze individuen daar vaak nog weinig van. De verhalen hebben daardoor vaak een hoog: 'nog niet eerder verteld'- karakter en benadrukken de uniciteit van het individu. Het roept dan ook vragen op voor de wederopbouw van Nederland na corona. Waar vinden en delen we deze minder-gedeelde verhalen? Hoe maximaliseren we ze als inspiraties voor een beter Nederland?

Als overheid in gesprek met 'ongehoorde groepen'

Een belangrijke procesobservatie gaat over het betrekken en in gesprek gaan met mensen die moeilijk bereikbaar zijn en/of die extra geraakt zijn door corona (-maatregelen). We merkten als onderzoekers en begeleiders dat het lastig was om mensen te spreken uit deze groepen. In de eerste plaats om ze te bereiken: vaak zijn er wel organisaties (denk aan stichtingen en belangenorganisaties) die groepen mensen vertegenwoordigen maar is het niet makkelijk om via deze partijen mensen ook zélf direct te spreken. Een tweede aspect dat het lastig maakt om in gesprek te gaan met mensen uit 'ongehoorde' groepen is de taal. Vaak spreken mensen geen Nederlands (zoals de arbeidsmigranten en ouderen uit de moslimgemeenschap die we spraken, maar ook doven en blinden) en is er een tolk nodig. We horen daarmee de 'stem' van deze mensen indirect. Vaak vonden mensen het lastig de vragen die we stelden goed te beantwoorden. Woorden als 'knel' of 'kiem' waren lastig te begrijpen. Het vraagt om het aansluiten in taal om in gesprek te gaan met ongehoorde en lastig te bereiken groepen mensen. Tot slot merkten we dat mensen de vraag 'hoe zou de overheid jou kunnen betrekken' moeilijk te beantwoorden vonden.

Nederland na Corona: kleinschalige verkenningdialogen

10-10

5. Conclusies en volgende stap in dit project

Het hoofddoel van de verkenningdialogen was om onderwerpen vast te stellen voor de themadialogen. We hoorden in de verhalen 7 hoofdonderwerpen (hier ingedeeld naar kleur, zoals ook op de website is gedaan).

	Knelverhalen	Kiemverhalen	Toekomst
Geluk en ontspanning	24	7	8
Gezondheid	12	-	
Samen leven	13	15	12
Wonen, werken en onderwijs, uitgesplitst in: - Welvaart en inkomen - Wonen en verkeer - Onderwijs en werk	6	4	15
Natuur en milieu	-	3	2

Daarbij valt op dat van gezondheid, geluk en ontspanning vooral negatieve effecten worden ervaren nu. Dat zijn thema's die vooral vragen om 'herstel'. Bij geluk en ontspanning worden er ook kansen gezien, onder andere door 'gewone dingen' meer te waarderen (vooral door jongeren genoemd). Op het terrein van samen leven werden knel- én kiemverhalen gedeeld.

Bij wonen, werken en onderwijs is het beeld gemengd: hier ziet men kiemen en kansen. Het komt veel voor in de toekomstverhalen. Voor arbeidsmigranten is verlies van werk (en daarmee ook huisvesting) een groot probleem, net als voor veel mensen uit armere wijken met een moslimachtergrond. De roep om aandacht voor kwalitatief en inclusief onderwijs (jongeren, mensen met een beperking) en bestaansrecht (daklozen, mensen in armoede) is groot en komt van de verschillende groepen. Thuiswerken en online onderwijs zijn goede voorbeelden van thema's die voor deze groepen voor- en nadelen hebben.

Als het gaat om natuur, milieu en duurzaamheid worden geen knelverhalen gedeeld en ziet een aantal mensen kansen.

In gesprek gaan met mensen die extra geraakt zijn door de coronamaatregelen maar moeilijk bereikbaar zijn, bijvoorbeeld omdat ze (mede door die maatregelen) een isolement ervaren, een drempel ervaren om digitaal te communiceren en/of een taalbarrière hebben, bleek een uitdaging. Het vraagt extra aandacht en inspanning om deze mensen te horen. Zo werkt het beter om naar ze toe te gaan, in plaats van ze uit te nodigen voor een ZOOMgesprek. En ook het professionele en vrijwilligersnetwerk om deze mensen heen als linking pin gebruiken, helpt. De extra moeite bleek de moeite waard: zowel vanwege de aard van de verhalen (belangrijke informatie) en het belang van inclusie.

